

УДК 811.161.2'276.11'38

**МОРФЕМНО-СЛОВОВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВНИХ ОДИНИЦЬ,
ЗАФІКСОВАНИХ В ЕПІСТОЛЯРНИХ ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.**

Інна Черкез

*Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області,
кафедра педагогіки, психології та теорії управління освітою,
вул. І. Франка, 20, 58000 Чернівці, Україна
+380506888911*

Проаналізовано морфемно-словотвірні особливості мовних одиниць, які активно вживалися у мовленні української інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ ст. Виявлено словотвірні відмінності, в основі яких лежить вплив різних чинників на розвиток української мови впродовж тривалого періоду її розвитку.

Ключові слова: інтелігентський соціолект, морфемно-словотвірна будова слова, західноукраїнський варіант літературної мови.

Упродовж кількох останніх десятиліть незмірно зріс інтерес мовознавців до епістолярної спадщини українських культурних та громадських діячів кінця ХІХ – початку ХХ ст. Така увага значною мірою була зумовлена тим, що листи як писемна фіксація уснорозмовного мовлення відображають активні зміни в усній мові і першими їх фіксують. Епістолярні тексти „забезпечують докладніше висвітлення різних сторін розвитку літературної мови: поповнення її лексичного і фразеологічного фонду, вироблення граматичних, семантичних та стилістичних норм. У листах простежується вирівнювання і усталення окремих мовних засобів як відображення розвитку живого розмовного мовлення” [3, с. 161 - 162].

Епістолярні тексти української інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ ст. є унікальним історичним джерелом, що відображає мовлення тієї соціальної верстви, чия діяльність була пов'язана з українським мовно-культурним відродженням, та дають змогу окреслити риси соціально-мовленнєвого портрета української інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ ст. Документальна цінність епістолярію зумовлена тим, що саме в листах зафіксовано такі мовні факти, без яких неможливо об'єктивно висвітлити процес становлення фонетичних, лексичних, граматичних норм у період активного формування української літературної мови як загальнонаціональної.

В українському мовознавстві дослідження епістолярних текстів кінця ХІХ – початку ХХ ст. було зосереджено на розгляді мовностилістичних особливостей листування письменників, культурних діячів, науковців (С. Богдан, О. Братаніч та ін.), впливі епістолярію українських письменників кінця ХІХ – початку ХХ ст. на процес нормалізації української літературної мови (М. Пилинський, К. Ленець, Л. Лушпинська), визначенні лінгвостилістичних характеристик епістолярного стилю, вивченні його історії, дискусіях щодо статусу епістолярію (К. Ленець), ролі письменницької листовної спадщини у розв'язанні проблем літературної мови та мовознавства (В. Статєєва), вивченні

мовленнєвого етикету (С. Богдан, К. Ленець, О. Мельничук, Н. Журавльова), розгляді фразеологічних, етикетних та дискурсивних одиниць (С. Ганжа, Е. Вєтрова, Н. Павлик). Листування є цінним джерелом для висвітлення соціальних аспектів функціонування української мови періоду становлення її літературних норм в умовах полілінгвізму кінця XIX – початку XX ст. в українському культурному середовищі (О. Палінська та ін.), а також виступає багатим матеріалом для виокремлення мовних особливостей інтелігентського соціолекту кінця XIX – початку XX ст. (Л. О. Ткач, І. Б. Черкез).

Дослідження морфемно-словотвірних особливостей мовлення української інтелігенції кінця XIX – початку XX ст. представлено в українському мовознавстві кількома працями, які в загальному відображають особливості словотвірної системи української літературної мови окресленого періоду з погляду становлення літературної норми. Єдиною працею, що виконана безпосередньо на основі епістолярних текстів, є дисертаційне дослідження К. Ленець „Суффиксальное образование существительных в украинском литературном языке конца XIX – XX века на материале писем Леси Украинки, И. Франко, М. Коцюбинского и П. Грабовского” [2]. Окремі питання словотвору іменників, прикметників та дієслів, що вживалися в інтелігентському мовленні, зокрема в текстах публіцистичного стилю, розкрито в монографічному дослідженні М. Жовтобрюха „Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.)” [1]. На словотвірні аспекти збагачення словникового складу української мови звертає увагу О. Муромцева в праці „Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст.” [5].

Зв’язок літературної мови та українських діалектів на рівні словотвору описано в статті І. Матвіяса „Уніфікація варіантів у словотвірній системі української літературної мови” [4]. Характерною ознакою літературної мови кінця XIX – початку XX ст., на думку дослідника, було явище словотвірної варіантності, яке спиралося на систему словотворення в говорах і набуло чіткого протиставного окреслення на рівні двох зразків української літературної мови зазначеного періоду. Досліджений лексичний матеріал дав підстави науковцеві зробити висновок, що „процес уніфікації словотвірних варіантів у літературній мові полягає в скороченні кількості діалектних за походженням словотворчих засобів” [4, с. 65].

У пропонованій статті маємо на меті проаналізувати морфемно-словотвірні особливості мовних одиниць, що властиві епістолярному мовленню української інтелігенції кінця XIX – початку XX ст.

Джерельною базою для дослідження стали листи видатних українських письменників Б. Грінченка, Лесі Українки, О. Кобилянської, Б. Лепкого, І. Франка, А. Чайковського, відомих оперних співаків С. Крушельницької та М. Менцинського, вчених Ф. Вовка, С. Єфремова, З. Кузеля, С. Рудницького, А. Синявського, В. Барвінського, К. Білиловського й інших культурних та громадських діячів кінця XIX – початку XX ст.

У текстах листів української інтелігенції спостерігаємо деякі словотвірні відмінності, в основі яких лежить вплив різних чинників на розвиток української мови впродовж тривалого періоду її розвитку. Серед них виділяємо словотвірні риси, що постали внаслідок взаємодії української мови з іншими суміжними мовами.

Словотвірні особливості іменників, нетипові для сучасного літературного вжитку, спостерігаємо в тематичній групі слів, які належать до назв осіб за професією чи іншою ознакою, що утворені за допомогою суфікса *-ець-*. У листуванні української інтелігенції, крім типових для цієї групи слів (*видавець, купець, оборонець, продавець, урядовець* тощо), зафіксовано такі, що належать до одного словотвірного типу, проте в сучасному літературному мовленні не представлені, оскільки або взагалі не мають

однослівних відповідників, а значення передаються за допомогою описових конструкцій, або замінені словами з іншою будовою. Серед них виділяємо такі, що утворилися від основи інфінітива і виражають загальне значення діяча за ознакою тієї дії, що названа в основі твірного слова: *дозорець* (Чайк., с. 262) – ‘наглядач, сторож’ (порівн. у „Словнику української мови”: *дозорець*, *заст.* – ‘наглядач’ (ілюстр. контексти з творів Панаса Мирного, С. Васильченка та ін.) (СУМ, II, с. 348); *дозорець* – ‘доглядач’ (МСБ, с. 104); *дозорця*, *дозорьця*, *дозорця* – ‘те саме, що дозорець’ (СЛУМ, 8, с. 89); *n. dozorca* – т. с.; *зважливець* (Єфр., с. 98) – ‘сміливець’ (від *зважитися* – ‘насмілитися, виявити рішучість до здійснення чогось’; з огляду на відсутність іменника *зважливець* у словниках української мови його можна вважати новотвором С. Єфремова); *накладець* (Чайк., с. 170) – ‘видавець’ (від *наклад* – ‘видання, тираж’; порівн.: *n. nakladca* – т. с.) – у листах Б. Лепкого зафіксовано словотвірний варіант *накладник* (Лепкий, с. 176).

У листах І. Франка, А. Чайковського та в щоденникових записках С. Єфремова представлено й такі деривати, в яких зберігається давня сполучуваність суфікса *-ець-* з флексією *-а* в іменниках чоловічого роду, властива для сучасної польської мови: *зарядця* – ‘керуючий справами’ (напр., *підпис зарядці друкарні* (Переписка, III, І. Франко, с. 3-4), порівн.: *n. zarządca* – ‘той, хто керує чимось; адміністратор’); *промовця* – ‘промовець’ (напр., *промовця говорив* (Єфр., с. 150), порівн.: *n. mówca* – ‘промовець’); *ржонця* – ‘управитель маєтку’ (напр., *шляхтич пішов до двора служити за ржонцю* (Чайк., с. 66), порівн.: *n. rządcą* – ‘управитель замського маєтку в довоєнній Польщі’).

До словотвірних особливостей іменників на позначення діяча, вживаних у листуванні української інтелігенції кінця XIX – початку XX ст. належить більша продуктивність, аніж у сучасній українській літературній мові, віддієслівних дериватів із суфіксом *-тель-* на позначення особи за певною професією чи за характером діяльності: *учитель* (Чайк., с. 164), *писатель* (Чайк., с. 74), *писателька* (Коб., с. 275) тощо. Функціонування цих слів в інтелігентському соціолекті, з одного боку, підживлювалося староукраїнською традицією, яка мала міцні позиції на західноукраїнських землях: *властитель* (Чайк., с. 108), *властителька* (Чайк., с. с. 68), *глаголатель* (Переписка, II, М. Павлик, с. 57). З іншого боку, „частина утворень з *-тель* мала спільну з російською мовою лексичну і морфологічну форму” [5, с. 40], що на західноукраїнських землях було зумовлене впливом „язичія”, практикованого москвофілами, а на східноукраїнських – безпосереднім впливом російської мови. Можливо, що саме під впливом такої практики в мовлення західноукраїнської інтелігенції ввійшли слова *засідатель* (Чайк., с. 192), *завідатель* (Чайк., с. 192), а в мовлення східноукраїнської інтелігенції – слова *податель* (ЕЯ, 1, В. Барвінський, 1923, с. 32), *попечитель* (Л. Укр., 11, с. 287), *председатель* (ЕЯ, 1, А. Синяв., 1903, с. 471), *хранитель* (ЕЯ, 1, М. Міллер, 1913, с. 313, А. Синявський, 1915, с. 476).

Префіксальні дієслівні деривати в епістолярних текстах кінця XIX – початку XX ст. у зіставленні зі спільнокореновими семантично тотожними та синонімічними словами сучасної української літературної мови. Український епістолярій згаданого періоду фіксує значну кількість дієслів, основа яких від сучасних відповідників відрізняються префіксальними морфемами. На наявність того чи іншого префікса у дієсловах, використовуваних у мовленні західноукраїнської інтелігенції кінця XIX – початку XX ст., часто впливали співвідносні утворення в польській мові. У „Словнику української мови” такі слова або взагалі не фіксуються (як, напр., *виемігрувати* – ‘емігрувати’ (Менц., с. 321), порівн.: *n. wyemigrować* – ‘виїхати на постійне місце проживання; емігрувати’), або ж маркуються як *діал[ектні]* чи *заст[арілі]*:

Таблиця 1.

Префіксальний дериват у листах представників західноукраїнської інтелігенції	Синонімічний префіксальний дериват у „Словнику української мови”
вивідатися – ‘довідатися’ (Переписка, III, М. Павлик, с. 14); порівн.: <i>n.</i> wywiedzić się – т. с.	вивідуватися – 1) діал. ‘вивідувати’ (І. Франко) (СУМ, I, с. 364)
визичати – ‘позичати’ (Переписка, III, І. Франко, с. 47; Коцоб., 5, с. 20); порівн.: <i>n.</i> wypożyczyć – т. с.	випозичати – 2) діал. ‘позичати’ (Л. Укр., Черемш.) (СУМ, I, с. 457)
вистерігатися – ‘остерігатися, уникати, стерегтися’ (Коб., с. 279); вистерігатися – ‘уникати, оминати, стерегтися’ (МСБ, с. 59); порівн.: вистерігатися – ‘остерігатися’ (Номис) (Сл. Гр., I, с. 189); <i>n.</i> wystrzegać się – т. с.	вистерігатися, заст. – ‘остерігатися’ (Номис, Фр.) (СУМ, I, с. 500)

Таке стильове обмеження дієслів **вивідатися, визичати, вистерігатися** позначками *діал*[ектне] та *заст*[аріле] навряд чи можна вважати вмотивованим, адже „Словник української мови” подає ілюстративні контексти, автори яких представляють різні діалектні масиви української мови, – з творів Лесі Українки, Марка Черемшини, І. Франка, зі збірки М. Номиса. Крім того, для порівняння варто зазначити, що дієслова **викінчити** та **виминати(ся)** за словотвірною моделлю, сферою вживання та за авторством ілюстративних контекстів у Словнику подібні до вищенаведених слів, проте подаються без жодних маркувальних позначок:

Таблиця 2.

Префіксальний дериват у листах представників української інтелігенції	Тотожний префіксальний дериват у „Словнику української мови”
викінчити – ‘закінчити’ (ЕЯ, I, Б. Грінченко, 1901, с. 128; Л. Укр., II, с. 241); порівн.: <i>n.</i> wykończyć – т. с.	викінчувати, викінчити – ‘обробляючи, відшліфовуючи і т. ін., завершувати, закінчувати що-небудь’ (СУМ, I, с. 406; Коб., Мирний)
виминати – ‘оминати, уникати’ (Чайк., сс. 64, 84); виминатися – ‘оминатися’ (Чайк., с. 135); порівн.: <i>n.</i> wuminać, wumijać – ‘оминати, обходити, уникати’; <i>n.</i> wuminać się, wumijać się – ‘оминати один одного’	виминати ² – ‘обминати, уникати’ (СУМ, I, с. 430-431; Фр., Ірчан)

Проблема стильового маркування словотвірних варіантів виразно окреслюється на прикладі слів, що відрізняються від сучасних відповідників лише префіксальними морфемами. Їх характерною ознакою є словотвірна співвіднесеність із польськими словами, а також обмеження маркувальними позначками *діал*[ектне], *рідко* та *заст*[аріле] у „Словнику української мови”, попри те, що в мовленні української інтелігенції кінця XIX – початку XX ст. вони належали до активно вживаних одиниць, а пояснення їх лексичного

значення в „Словнику української мови” спирається на значення їх префіксальних словотвірних синонімів:

Таблиця 3.

Дієслово в листуванні кінця XIX – початку XX ст.	Маркування дієслова у „Словнику української мови”	Лексичне значення дієслова у „Словнику української мови”	Співвідносне дієслово в польській мові
<i>визичати</i> (Переписка, III, I. Франко, с. 47)	<i>діал.</i>	<i>позичати</i> (СУМ, I, с. 457)	<i>wypożyczyć</i>
<i>виректися, вирікатися</i> (Чайк., сс. 12, 262)	<i>заст., діал.</i>	відмовлятися, зрікатися (СУМ, I, с. 471, I. Франка)	<i>wyrzekać się</i>
<i>дENERвувати</i> (Менц., с. 365)	<i>зах.</i>	нервувати (СУМ, II, с. 242, В. Стеф., О. Коб.)	<i>denerwować</i>
<i>звiдомлювати</i> (Вовк, с. 27)	<i>рiдко</i>	<i>пoviдомляти</i> (СУМ, III, с. 480)	<i>zawiadomić</i>
<i>починити</i> (Єфр., с. 71)	<i>заст.</i>	зробити, <i>вчинити</i> ; заподіяти що-небудь (СУМ, VII, с. 471)	<i>po czynić</i>
<i>пpитрапитися</i> (Коб., с. 652)	<i>діал.</i>	трапитися (СУМ, VIII, с. 68)	<i>przytrafić się</i>
<i>увірити</i> (Менц., с. 257, 322)	<i>діал.</i>	вірити (СУМ, X, с. 368)	<i>uwierzyć</i>
<i>узnavати</i> (Чайк., с. 74)	<i>рiдко</i>	<i>визnavати</i> когось, щось; вважати яким-небудь (СУМ, X, с. 408)	<i>uznawać</i>
<i>упереджати</i> (Лепкий, с. 144)	<i>діал.</i>	заздалегідь <i>пoпереджати</i> кого-небудь про щось небезпечне, небажане; застерігати (СУМ, X, с. 456-457)	<i>uprzedzać</i>
<i>урадуватися</i> (Коб., с. 289)	<i>діал.</i>	зрадіти (СУМ, X, с. 472; Черемш., Ков.)	<i>uradować, uradować się</i>
<i>уцілувати</i> (Менц., с. 286)	<i>діал.</i>	<i>пocцілувати</i> (СУМ, X, с. 531)	<i>ucalować</i>

Доповнює цей перелік доволі значна група дієслів із префіксом *за-*:

Таблиця 4.

Дієслово в листуванні кінця XIX – початку XX ст.	Маркування дієслова у „Словнику української мови”	Лексичне значення дієслова у „Словнику української мови”	Співвідносне дієслово в польській мові

<i>завідомити</i> (ЕЯ, 1, Ф. Вовк, 1912, с. 112)	<i>діал.</i>	<i>повідомити</i> (СУМ, III, с. 50)	<i>zawiadomić</i>
<i>загніватися</i> (Переписка, III, І. Франко, с. 4),	<i>діал.</i>	<i>розгніватися</i> (СУМ, III, с. 81)	<i>zagniewać</i>
<i>загнічений</i> (Л. Укр., 11, с. 39)	до дієслова <i>загнічувати</i> подано позначку <i>діал.</i>	<i>пригнічувати</i> (СУМ, III, с. 81)	<i>zgnębieny</i>
<i>закоштувати</i> (Чайк., с. 68)	<i>діал.</i>	<i>покуштувати</i> (СУМ, III, с. 162)	<i>zakosztować</i>
<i>запомагати</i> (ЕЯ, 1, Б. Грінченко, с. 123, О. Кониський, 1897, с. 270, В. Щербаківський, 1913, с. 626; ЕЯ, 2, К. Білиловський, с. 46; Чайк., сс. 46, 74)	<i>без</i> <i>обмежувальної</i> <i>позначки</i>	<i>допомагати</i> (СУМ, III, с. 272);	<i>zapomoć</i>
<i>запорядити</i> (Чайк., с. 257)	<i>діал.</i>	<i>розпоряджати</i> (СУМ, III, с. 275)	<i>zarządzić, zarządzać</i>
<i>застановлятися</i> (Менц., с. 263; Чайк., с. 34)	<i>діал.</i>	<i>задумуватися</i> (СУМ, III, с. 328)	<i>zastanowić się</i>
<i>затитулувати</i> – ‘дати заголовок’ (Чайк., с. 78; Єфр., с. 148)		дієслово не зафіксоване	<i>zatytułować</i>
<i>затратити(ся)</i> (Менц., с. 370; Лепкий, с. 170; Коб., с. 562; Чайк., с. 31)	<i>діал.</i>	<i>втрачати, втрачатися, зникати</i> (СУМ, III, с. 358)	<i>zatracić</i>
<i>затроїти</i> (Л. Укр., 11, с. 263; Коб., с. 367)		додати отрути, робити що-небудь отруйним; <i>отруювати</i> (СУМ, III, с. 362)	<i>zatrucić</i>

Значна кількість дієслів із префіксом *за-* функціонувала й у діалектному мовленні, що було явищем природним і закономірним, зважаючи на давність міжмовних контактів української та польської мов. М. Онишкевич, досліджуючи вплив польської мови на бойківський діалект, серед інших слів-полонізмів називає, напр., такі: *забандажувати* (*n. zabandażować*), *забуштуватися* (*n. zabasztować*), *заваровати* (*n. zawarować*), *закравати* (*n. zakrawać*), *залатвити* (*n. załatwić*), *запізвати* (*n. zapozwać*), *зацирувати* (*n. zascerować*) та ін. На думку М. Онишкевича, одиниці такого типу є не лише лексичними, а й словотвірними полонізмами [6, с. 234]. Проте такі слова, як *заголомшений* – ‘приголомшений’ (Чайк., с. 60), *запозивати* – ‘позивати до суду’ (ЕЯ, 1, М. Міллер, 1930, с. 332), *засуспендувати* – ‘звільнити з роботи’ (Чайк., с. 257), *защипарувати* – ‘заощадити’

(від *нім.* *sparen* – ‘ощаджувати’) (Менц., с. 310), що не мають словотвірних відповідників у польській мові, „могли виникнути незалежно від польського впливу шляхом аналогії” [6, с. 235].

Чимало дієслів з префіксом *за-*, співвідносних з подібними дериватами в польській мові, не внесено до реєстру „Словника української мови”, напр.: *загварантувати* – ‘гарантувати’ (Менц., с. 300), *задецидувати* – ‘вирішити’ (Менц., с. 294), *заіменувати* – ‘призначити на посаду’ (Чайк., с. 279), *заінтерпелювати* – ‘розпитати, з’ясувати’ (Чайк., с. 188), *заквартируватися* – ‘винайняти квартиру’ (Чайк., с. 19), *заопініювати* – ‘обґрунтувати’ (Лепкий, с. 87; Кузеля, с. 15), *заосмотрити* – ‘забезпечити’ (Рудн., с. 46), *запозивати* – ‘позивати до суду’ (ЕЯ, 1, М. Міллер, 1930, с. 332).

Активне вживання словотвірних варіантів із префіксом *за-* в мовленні західноукраїнської інтелігенції та їх зв’язок із польською мовою дає підстави припускати, що саме ця обставина могла бути вирішальною у визначенні стильового маркування цих слів як *діал[ектних]*, *рідко[вживаних]* та *заст[арілих]* у „Словнику української мови”. Проте ці позначки в багатьох випадках потребують перегляду, оскільки тематично ці мовні одиниці не належали до лексики, що характеризує селянський побут. Вони були типовими словами інтелігентського мовлення, оскільки називали поняття зі сфери культурного життя міста й були пов’язані із професійною діяльністю представників інтелігенції.

Текстова реалізація аналізованих префіксальних дієслівних дериватів, які виступають словотвірними варіантами до сучасних відповідників, свідчить про те, що ці пари є словотвірними синонімами, які наприкінці XIX – на початку XX ст. визначали лексичний склад двох варіантів української мови, тобто різнилися територією поширення, однак характеризувалися однаковими функціонально-стильовими сферами вживання, а тому повинні мати однаковий стильовий статус у сучасних лексикографічних виданнях.

Особливості вживання прикметників із суфіксами *-альн(ий)*-, *-(и)ч(ий)*-, *-ичн(ий)*-, *-н(ий)*. Прикметникові деривати з названими суфіксами характеризуються певною часовою розподіленістю. Утворення з суфіксом *-альн(ий)* становлять системне явище в мовленні української інтелігенції кінця XIX – початку XX ст. У сучасній українській літературній мові їх замінили словотвірні синоніми із суфіксами *-ичн-*, *-ич-*, *-н-*, порівн.:

Таблиця 5.

Прикметники із суфіком <i>-альн(ий)</i> у листах української інтелігенції кінця XIX – початку XX ст.	Словотвірні синоніми в сучасній українській літературній мові	Співвідносні прикметники в польській мові
<i>етикетальний</i> (С. Крушельн., с. 193)	<i>етикетний</i>	<i>etykietałny</i>
<i>катастрофальний</i> (Менц., с. 363)	<i>катастрофічний</i>	<i>katastrofałny</i>
<i>митрополитальний</i> (Чайк., с. 92)	<i>митрополічий</i>	<i>metropolitałny</i>
<i>музикальний</i> (Л. Укр., 12, с.252; Лепкий, с. 163)	<i>музичний</i>	<i>muzykałny</i>
<i>офіціальний</i> (ЕЯ, 1, М. Міллер, 1910, с. 311)	<i>офіційний</i>	<i>oficjałny</i>

<i>провінціональний</i> (Чайк., с. 228)	<i>провінційний</i>	<i>provincjonalny</i>

Ймовірно, за аналогією утворилися прикметники *безпретензійний* (Лепкий, с. 174) (сучасн. укр. *безпретензійний*), *граматикальний* (Коб., с. 274) (сучасн. укр. *граматичний*), *ерекціональний* (Чайк., с. 215) (сучасн. укр. *ерекційний*), оскільки в польській мові ці слова мають інший суфіксальний склад.

Сучасні українські словники не фіксують вищенаведених у таблиці словотвірних варіантів. Виняток становить лише прикметник *музикальний*, який у „Словнику української мови” подається як синонім до *музичний* та ілюструється кількома прикладами: з творів О. Кобилянської та з літературно-критичної праці Л. Новиченка „Про багатство літератури” (СУМ, IV, с. 823). Уживання прикметників із такою словотвірною будовою в українській мові початку ХХ ст. регламентувалося Граматикою В. Сімовича, згідно з якою суфікс *-альн-* виконував свою словотвірну функцію в тих словах, у „яких міститься значіння діяча”, а в російській мові їм відповідає суфікс *-тельн-*: *дійальний* (рос. *деятельный*), *викональний* (рос. *исполнительный*), *порівняльний* (рос. *сравнительный*) [7, с. 187].

Отже, листування української інтелігенції виявляє відмінності в морфемно-словотвірній структурі слова та їх зумовленість міжмовними контактами української мови. Листування західноукраїнської інтелігенції засвідчує вплив польської мови на лексичний склад західноукраїнського варіанта літературної мови, який не міг не позначитися на словотвірних ресурсах української мови. У мовленні західноукраїнської інтелігенції спостерігаємо активне вживання слів, що словотвірно співвідносяться із польськими відповідниками, а також слова, що утворені на українському мовному ґрунті за польськими словотвірними моделями. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в лексикографічному опрацюванні мовних одиниць, що представляють інтелігентський соціолект кінця ХІХ – початку ХХ ст.

1. *Жовтобрюх М.* Мова української періодичної преси (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / М. Жовтобрюх / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. – Київ: Наукова думка, 1970. – 304 с.

2. *Ленець Е. В.* Суффиксальное образование имен существительных в украинском литературном языке конца ХІХ – начала ХХ века (на материале писем Украинки, И. Франко, М. Коцюбинского и П. Грабовского) [Текст] : автореферат дис. ... канд. филол. Наук : 10.02.01 : Институт языковедения им. А.А. Потебни АН УССР. – Київ, 1977. – 27 с.

3. *Ленець К. В.* Епістолярний стиль в історії нової української літературної мови / К. В. Ленець, М. М. Пилинський // Жанри і стилі в історії української літературної мови. – Київ: Наукова думка, 1989. – С. 160-197.

4. *Матвіяс І. Г.* Уніфікація варіантів у словотвірній системі української літературної мови / І. Г. Матвіяс І. Г. // Мовознавство. – 2003. – №4. – С. 57-65.

5. *Муромцева О. Г.* Розвиток лексики української літературної мови в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. – Київ: Вища школа; Вид-во при ХДУ, 1985. – 152 с.

6. *Онишкевич М. О.* Польськие элементы в диалекте бойков / М. О. Онишкевич // Исследования по польскому языку. – Москва: Наука, 1969. – С. 229-253.

7. *Сімович В.* Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці. Друге видання з одмінами й додатками. – Київ – Ляйпціг, 1919. – 584 с.

Список умовних скорочень**Текстові джерела**

Вовк – Листування Б. Грінченко – Ф. Вовк / Вступ та коментарі В. Наулка, Н. Карповець та Н. Зіневич. – Запоріжжя: РА „Тандем-У”, 2001. – 52 с.

ЕЯ, 1 – Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 1: Листи вчених до Д. І. Яворницького / упоряд.: С. В. Абросимова, А. І. Перкова та ін. – Дніпропетровськ: Гамалія, 1997. – 888 с.

ЕЯ, 2 – Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 2. Листи діячів культури до Д. І. Яворницького / упоряд.: С. В. Абросимова, Н. Є. Василенко, А. І. Перкова та ін.; Вступ. ст. С. В. Абросимової; Під загальною ред. Н. І. Капустіної. – Дніпропетровськ, 1999. – 460 с.

Єфр. – *Єфремов С. О.* Щоденники, 1923 - 1929. – Київ: ЗАТ „Газета „Рада”, 1997. – 848 с. (Серія „Мемуари”).

Коб. – *Кобиланська О.* Твори: в 5 томах. Т. 5. За ситуаціями. Статті та спогади. Автобіографії. Листи / упорядк., підготовка текстів та прим. канд. філол. наук Ф. Погребенника. – К.: Держлітвидав УРСР, 1963. – 768 с.

Коцюб. – *Коцюбинський М.* Твори в семи томах. – Т. 5: Листи. – Київ: Наук. думка, 1974. – 432 с.

Кузеля – Листи Зенона Кузелі до Михайла Грушевського / упорядники: В. Наулко, В. Старков. – Запоріжжя: РА „Тандем-У”, 2005. – 84 с. (Серія „Старожитності Південної України”, вип. 11).

С. Крушельн. – Соломія Крушельницька. Спогади. Матеріали. Листування. У двох частинах / упорядк. та примітки М. Головащенко. – Частина друга. Матеріали. Листування. – Київ: Музична Україна, 1979. – 448 с.

Лепкий – „Журавлі повертаються...” З епістолярної спадщини Б. Лепкого. – Львів, 2001. – 920 с.

Менц. – Модест Менцинський: Спогади. Матеріали. Листування / авт.-упоряд. М. Головащенко. – Київ: Рада, 1995. – 462 с.

Переписка – *Драгоманов М. П.* Переписка / зібрав і зладив М. Павлик. – Т. II (1876-1878). – Чернівці, 1910. – 318 с.; Т. III (1879-1881). – Чернівці, 1910. – 519+XI с.

Рудн. – Листування Степана Рудницького / упорядкування, вступна стаття, примітки П. Штойко. – Львів, 2006. – 435 с.

Л. Укр. – *Леся Українка.* Зібрання творів у дванадцяти томах. – Т.11: Листи (1898-1902) – К.: Наук. думка, 1978. – 480 с.; Т.12: Листи (1903-1913). – Київ: Наук. думка, 1979. – 696 с.

Чайк. – *Андрій Чайковський.* Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / упорядкування Б.З. Якимовича за участю З.Т. Грень, О.В. Седяра; Редкол.: Б.З. Якимович (голова) та ін. – Львів, 2002. – Т. 1. – 514 с.; Т. 2. – 468 с.; Т. 3. – 576 с.

Лексикографічні джерела

МСБ – Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Частина 1: Матеріали до словника / Л. Ткач. – Чернівці: Рута, 2000. – 408 с.

Сл. Гр. – Грінченко Б. Словарь української мови. Т. 1 - 4 / Б. Грінченко. – Київ, 1907 – 1909. (Перевидано фотоспособом). – К., 1996.

СЛУМ – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. – Вип. 8: Д. – Львів, 2001. – 255 с.

СУМ – Словник української мови: в 11-ти томах. – Київ: Наук. думка, 1970 – 1980.

*Стаття надійшла до редколегії 25. 04. 2017
доопрацьована 10. 06. 2017
прийнята до друку 15. 08. 2017*

**MORPHEME-WORD-FORMATION FEATURES OF LANGUAGE UNITS, STATED IN EPISTOLARY
TEXTS OF UKRAINIAN INTELLECTUALS OF THE END OF XIX – BEGINNING XX CENTURY**

Inna Cherkez

*Chernivtsi In-service Teacher Trainer Institute,
The Chair of Pedagogy, Psychology and Theory of Education Management,
20 I. Franko Str., 58000 Chernivtsi, Ukraine
Phone number: +380506888911*

Epistolary texts of Ukrainian intellectuals of the end of XIX – beginning XX century are the unique historical source, which reflect speech of that social stratum, whose activity was connected with Ukrainian cultural-language revival, and allow outlining the features of social-language portrait of Ukrainian intellectuals of the end of XIX – beginning XX century. The article analyzes morpheme-word-formation of language units, which have implanted in speech of Ukrainian intellectuals of the end of XIX – beginning XX century actively. Word-formation peculiarities, which are based on the influence of different factors on the Ukrainian language development during prolonged period of its development, are revealed. Correspondence of Ukrainian intellectuals reveals the peculiarities in morpheme-word-formation structure of the word and their conditionality by interlingua contacts of Ukrainian language. Correspondence of West-Ukrainian intellectuals witnesses the influence of Polish language on the vocabulary of West-Ukrainian literary language, which, in turn, couldn't have been affected on the word-formation resources of Ukrainian language. In speech of West-Ukrainian intellectuals we can observe active usage of the words which correlate with Polish matches, and also the words which were formed on Ukrainian linguistic ground by the Polish word-formation models. We consider that correlation of many word-formation variants, typical for West-Ukrainian language usage in the end of XIX – beginning XX century, with Polish language has become crucial for stylistic limitations these words in "Ukrainian language dictionary" in 11 v. by the notes *dial[ektne]*, *ridko*, *zast[arile]*.

Key words: intellectual sociolect, morpheme-word-formation word structure, West-Ukrainian variant of literary language.